

Георги Мишев

ХРОНИКА НА ЕДНО ЗАДУШАВАНЕ

На 22 октомври 1987 година, в два часа по обяд, през широкия площад на Русе мина човек с противогаз на главата. Мина с бавна маршируваща крачка, с изправена атлетическа фигура в син спортен анцуг и маратонки. Лицето му, естествено, бе скрито от каучуковата обвивка на противогаза и не можеше да бъде идентифицирано, да употребим израз от криминалистиката или от фантастичната литература.

Хората, които по това време се разхождаха по площада, се отд-

ръпваха да му сторят път; в погледите им нямаше изненада или някакво учудване: явно бе, че не гледаха на маршируващия като на пришълец от друг свят, като на НЛО или на неидентифициран друг обект, по-скоро в някои гъжни усмивки можеше да се прочете класическият финал от "Под игото": "Тоя луд беше единственият човек, който се осмели да протестира". Защото този човек наистина бе излязъл не да се разхожда или да участва в някакъв карнавал, а да протестира.

Познавам този град от детските си години. Най-ранният ми спомен е свързан с майсторското свидетелство на баща ми, дърводелеца: една рамка в кафяво с миниатюрни изображения на рендета, пергели и зидарски мистрии и венец от букви "Търговско-индустриална камара. Русе". По-късно дойде прехласването по време на ученическите екскурзии: голямата река, гледана от високия бряг, параходите и шлеповете, "гордо плувачи" все нагоре, към Европа /паметта не е задържала нито един, плуващ в обратна посока!;/ имената от часовете по история и български, звучащи тук навсякъде почти осезаемо: Ботев и Каравелов, Ангел Кънчев, баба Тонка, Захари Стоянов... И още едно име, на малката Е., племенницата на нашата учителка, в която бяхме влюбени задочно всички момчета от класа. /Нека си позволя още малко това сантиментално отклонение: в подсъзнанието ми Русе продължава да бъде за мен градът на Е. Нашата учителка, самотна жена без семейство, така въодушевено и картинно ни разказваше за своята племенница, че след години, вече студент, в София се приближих до едно пъргаво момиче с кестеняви очи и тъмна коса и му казах: "Вие сте Е., нали? И сте от Ру

се. И вашата леля е учителка?" ...И момичето няколко пъти потвърди: Да! Да! Да!//

Този град с двеста и двадесет хилядно население, с историческо и културно минало, с неповторима архитектура, този град-врата към Европа, през последното десетилетие бе сполетян от зла участ: умираше пред очите ни от задушаване. Химически заводи отвъд Дунава, в индустриалните райони на Гюргево, по няколко пъти седмично изпускаха отровния газ хлор, вятърът го поемаше и прехвърляше на българска земя и русенци се превръщаха в риби, изхвърлени на сухо. В мъгливи и дъждовни дни влагата превръщаше хлора в солна киселина, от небето валише киселинен дъжд, поразяваше шлиферите и листата на липите, надупчваше дори железните парапети покрай Дунава - ако не вярвате, минете и ги вижте, те са още там, грапави като лице, надупчено от сипаница... Лекарите първи надигнаха глас, болните с възпалителни процеси на дихателните пътища се увеличаваха от ден на ден, появи се рядко срещаната дотогава болест астма при пеленачетата, а подир три-четири години клетите астматичета станаха над две хиляди и петстотин. От писателя и лекар Руденко Йорданов чух за пръв път термина "русенски бял дроб" - приличал на надупчените метални парапети покрай Дунава...

Бях по това време член на групата писатели при профсъюзите и всяка есен прекарвахме по десетина дни из тоя край в срещи и разговори по фабрики, училища, библиотеки. Но през последните есени разговорите нещо не вървяха: хората бяха угрижени, не им беше до литература. На някои места ни казваха направо, без дипломация: "Какви писатели сте, нито ред не написахте досега за хлора." Други се опитваха да смекчат драмата с иронични изрази:

"Ние сме вече Хлорида". "Наричат ни Хлоренция на Дунава"... Обещавахме им да говорим "по техния проблем" с местното партийно и държавно ръководство и наистина правехме опити. Шефовете на града и окръга смутени се оглеждаха, да не би да чуе някой наблизко от висшия ешелон, и тогава проговорваха: "Разберете, това е междудържавен въпрос, забранено ни е даже да го коментираме. Не може да се изнася в печата, ще се засегне братската страна."

Вечерта на 22 октомври попитах една "отговорна другарка" от окръжния комитет дали е чула за младежа с противогаза.

- Заснели са го другарите от съответните служби - каза ми тя. - И сега го издирваме...

- Добре е да го издирите и да го вкарате в затвора - рекох, като я гледах право в очите, за да се опитам да доловя някакво трепване, някаква реакция от ироничната ми реплика.

Не последва никаква реакция, само равнодушно произнесените думи:

- Не трябва да позволяваме на някои объркани хора да смущават населението.

Все тази велика загриженост на номенклатурата за спокойствието на

народа. Все тези успокояващи заглавия във вестниците: "Основания за безпокойство няма". Тези безкрайни трикове да се скрие или замаскира една истина, да се омаловажи или обезсмисли някой случайно промъкнал се на светло факт. Все тази сляпа преданост на силите на Лъжата...

Когато се върнах в София, първата ми работа беше да поискам среща с министър-председателя. Знаех, че ако пиша в молбата дори само думата "Русе", няма да ме приеме, затова избрах друга формула: "във връзка с един обществен проблем". И зачаках. Седмица, две, три - отговор нямаше. Наложих се да изпратя напомняне: от месец един писател чака среща с министър-председателя, тази среща е важна, както е важно също така, ако тази среща бъде отказана... Нарочно завъртях едно дълго и засукано изречение, което не можеше да не направи впечатление в канцеларията.

И наистина, още същия ден след обяд телефоните зазвъняха: среща в пет!

С Георги Атанасов се познавахме от студенските години, адаши сме, но досега не бях влизал в кабинетите му, особено пък в този, най-големия.

- Не идвам за квартира - рекох, - нито за лека кола, идването ми няма частен характер.

И с две-три думи казах целта на посещението.

Дружлюбното настроение на домакина леко посърна:

- Разбирам бе, адаш, но въпросът е комплициран, не можем да го решим само ние, има опасност да развалим отношенията си със съседната страна...

- Точно защото знам, че сте обвързани с взаимни договори, приятелски срещи и обещания един към друг, позволете ни на нас, писатели, журналисти, да се намесим като трета, необвързана страна и да изнесем на бял свят един жизненоважен проблем, засягащ двеста хиляди души. Светът трябва да научи за Русе. Да се заговори за него в СИВ. В ЮНЕСКО. В ООН. Само при такава гласност може да се очаква някакво разрешение на един сложен междудържавен въпрос.

- Бе, има резон - каза министър-председателят. - "Писателите надигнали глас..." Нещо като съветските писатели, които спряха проектите за сибирските реки... Има резон. И аз ще ти дам картбланш, но след два-три месеца, защото съвсем наскоро имахме среща в Липника с другаря Чаушеску и, нали разбираш, трябва да изчакаме малко да мине време... А бе как я мислиш ти, адаш, политика е това, не може така, хайде... и готово... Изчакване трябва, търпение един вид...

И той ме потупа успокояващо по рамото.

Доста безсмислен разговор се получи, излязох си раздвоен: от една страна, разбрах човека на високия пост - трябва да бъде внимателен в танцовите стъпки на политиката, от друга - ставаше дума за човешки

съдби, за човешко здраве, пред което всяка политика трябваше да бъде поставена на второ място, защото всичко на този свят може да бъде коригирано, изменено или извинено, само човешкият живот е неповторим.

Междувременно, докато очаквах обещания "картбланш", проверих в някои редакции дали не може да се напише нещо по-есеистично по темата, но табуто си оставаше непробиваемо. Попитах моя приятел кинодокументалиста Никола Ковачев, отчаян оптимист в битката с тоталитарната система, не можем ли да вземем една камера от неговата студия и да прескочим към Дунава. Преди години бяхме правили нещо лирико-импресионистично под заглавие "Дунаве...".

- Няколко млади момчета вече са успели нещо да заснемат - каза Ковачев. - Сега го монтират, в пълна тайна, естествено, и скоро ще го видим.

Говореше за бъдещия филм "Дишай" на режисьора Юри Жиров и сценаристите Георги Аврамов и Виолет Цеков.

Премиерата е сана на 8 март 1988 в Дома на киното. Беше дошла редовната публика, която всеки вторник гледаше и обсъждаше документалните филми, но имаше и много нови зрители, привлечени от паролата: "Да видим един филм, който сигурно ще бъде спрян." В навалицата, казват, имало и доста непознати лица, всъщност твърде лесни за разпознаване: те са облечени изискано, маниерите им са също така изискани, премерени и хрисими, до външни реакции не прибъгват, дори ако им се наложи да ръкопляскаат, вършат това с видимо неудоволствие, по принуда. За този вид кинолюбители, които сега знаем, че са от ликвидираното Шесто управление, тогава никой не се сещаше, но те са били там със съответната звукозаписна и снимачна уредба, както и с автомобилите си отвън, обградили Дома на киното, готови да поберат за нула време известна част от публиката, дошла на представлението. За щастие четиристотинте души в залата гледаха и се вълнуваха от събитията и съдбите, които просветваха на белия екран, а не кой до кого се ди...

Филмът разтърсваше със силата на простия документ, поднесен без трикове и зашеметяващи ракурси, без съчинени монтажни преходи, без правене на "кино". Видяхме унилите лица на русенци, носните кърпи, станали техни ежедневни ръчни противогази; видяхме бебешките колички, завити с вълнените одеялца, пионерското тържество, където новите червени връзки веднага влязоха в действие срещу облака от синкав отровен дим; видяхме припадащи деца и дружинни чиновници, които не смееха да отменят тържеството, за да не бъдат обявени за саботьори на идейното мероприятие. Най-сетне видяхме един дълъг епизод, какъвто няма друг в цялото ни игрално и документално кино през последните четири десетилетия: вървят русенските жени по главната улица, бутат детските колички и скандират лозунги: "Въздух за нашите деца!", "Демонтаж на завода в Гюргево!". Импровизираната демонстрация спира

пред огромно мраморно здание, окръжния партиен комитет; жените скандират, зданието насреща мълчи гузно, жива душа не се мярва зад стъклата му, никакъв признак на живот. Текат минути, напрежението расте, призивите на митинга стават все по-отчаяно смели. Тогава в единия долен ъгъл на зданието се отваря врата и се показва народният представител и член на Политбюро Гриша Филипов, ухилен до уши, помислил, изглежда, че тези майки са излезли на пролетна разходка, на някакъв весел празник на цветята, и са дошли да го поканят да вземе и той участие като народен избраник в тяхното мило и цветно тържество... - Ну, защо всичко това? - пита по-късно той на завален български. - И у меня гърло болит, но не викам като вас...

На това място публиката вече не издържа, раздадоха се гневни гласове срещу главното действащо лице във филма, което олицетворяваше една цинична върхушка, откъснала се от живота, от обикновените хора, от техните реални страдания, нужди, интереси. Чуха се призови - да излезем навън, да манифестираме пред правителствените учреждения, да изпратим делегация в Министерския съвет, да образуваме комитет за защита на дунавския град...

За щастие спонтанната демонстрация с непредвидими последици, в присъствието на кордона от милиционерски камионетки, бе отхвърлена в полза на комитета. Иначе събитията от градинката пред "Кристал" през октомври 1989 година може би щяха да бъдат изпреварени през тази осмомартенска вечер, година и половина по-рано.

В избрания Управителен съвет на Комитета влязоха няколко професори, доценти, журналисти, кинодейци, писатели - лица и фигури, които публиката познаваше и можеше веднага да посочи. Когато събранието завърши, в салона останаха хора със свои изявени граждански позиции, личности, на които можеше да се разчита, като Нешка Робева и Светлин Русев, Димитър Езекиев и Невена Тошева, Юлий Стоянов и Никола Ковачев, философите Христо Смоленов, Стефан Гайтанджиев и Цветан Кардашев, журналистката Соня Бакиш, физикът проф. Цветан Бончев, актьорът Петър Слабаков... От Русе бяха дошли специално за премиерата Мария Варамезова, Цонка Букурова и други от водачките на демонстрацията.

Реши се още на другия ден Комитетът да започне да действа: да бъдат изготвени документи за регистриране в съда, работна група да замине за Русе, да се направи пресконференция с наши и чуждестранни журналисти по темата и пр. На другия ден, за съжаление, ни очакваха други действия. Бях повикан пред секретариата на Централния комитет да давам обяснения що за комитет е бил основан и кого сме питали, преди да пристъпим към това своеволие.

- Попитахме триста и шейсет души в залата - рекох. - Те се съгласиха, подписаха се, оставиха имената и адресите си, ако желаете мога да ви ги покажа, в чантата са...

Видях каква изненада се изписа по лицата на Чудомир Александров,

Йордан Йотов, Емил Христов, Гриша Филипов и Продан Стоянов: на това място, около тази огромна маса от златист дъбов фурнир бяха свикнали само да слушат съгласия и никога - контрадоводи. - Трябва да ви съобщим, др. М., че Политбюро взе решение и обяви вашия комитет за несъществуващ и извън закона - продължи Александров, натоварен по всяка вероятност да ръководи наказателната операция.

Осмелих се да кажа, че ако има такова решение, то е прибързано, тъй като никой не е разговарял още с нито един член на ръководството, не е разяснена същността на комитета и след това да бъде произнесена такава строга присъда.

- Ти няма да ни учиш! - удари с длан по масата Гриша Филипов.

Станах да си ходя. Не бях дошъл да ги уча, наистина, те отдавна си знаеха урока, повече нямах работа при тях.

- Отиваш и разтуряш комитета! - поръча ми Чудомир Александров. - Друго не се иска от теб.

Казах, че трябва да събера всичките му триста и шейсет членове и само така мога да изпълня поръчението.

- Никакво събиране! - чуха се заплашителни гласове. - Повече нямате право да се събирате, защото сте извън закона. Това трябва да ти е ясно!

- Иначе отиваш на кино! - каза заплашително Филипов.

Усмихнах се на неочакваното откритие: в неговия склерозирал мозък бе проникнал един жаргонен израз от кафенето, това бе нещо уникално, нещо, което трябваше да запомня.

На вратата се сблъскахме с проф. Кръстю Горанов, заместник-председател на комитета; "водеха" го на същия разпит в следственото ЦеКа.

Цяла седмица тези велики мъже зарязаха работата си и вместо да се занимават с тежкото икономическо, социално, политическо и нравствено състояние на нацията, цяла седмица загубиха във водене на тия следствия. Бяха слезли от високите си пиедестали, от президиумите, където бяхме свикнали да ги виждаме, и бяха се вживели в новата си роля на следователи, на полицейски органи, получили задачата от по-високо място да доведат операцията до победен край. Всъщност, това за пиедесталите си беше наша измислица, наша илюзия за техните интелектуални способности; истинската им същност винаги си е била тази, в която ги виждахме отблизо - хора от репресивния апарат, с ръце, изцапани от престъпления, и души, обрасли в коренищата на една дългогодишна и оставена без обществен контрол власт.

И точно тук се криеше тайната на тяхната ярост към комитета: бе се появило едно око, което се опитваше да погледне през дупка на завесата към скритите покои на тяхното безметежно управление. Това око трябваше навреме да бъде извадено, защото след него щеше да се появи друго и още, и още такива очи постепенно щяха да прозрат една истина, да разкъсат завесата, неминуемо щеше да настъпи страшният Видовден. За да забавят, да отдалечат и дори ако може да предотвратят

този Видовден, всеки опит, всяка проява на обществена инициатива трябваше да бъде ударена, разпръсната, з а д у ш е н а...

Това беше инструкцията на правешкия стратег, подета от неговото обкръжение и спусната "за разработка" на оперативните органи на Държавна сигурност. Средствата, методите им са известни, познати и на най-апатичния гражданин: разпити, заплахи по месторабота, съкращаване на щатните бройки, съставяне на списъци на "неудобните" имена, които не бива да се появяват пред публиката - във вестниците, радиото, телевизията. И разбира се, изключване от партията. Писателската група, за която споменах в началото, "неочаквано" бе закрыта от Централния съвет на профсъюзите. "Отдавна били взели такова решение", както ми отговори един от тогавашните секретари. Друг гузно се изви, че бил в командировка и не е гласувал по този въпрос. И прочие...

На 19 април 1988 ме повикаха в отдел "Деловодство" на Централния комитет. Дежурният чиновник ми показа решението на секретариата: "За създаване на напрежение между две братски социалистически страни се изключва от партията". (Все пак, добре че не бяха се сетили за Закона за защита на мира, за създаване на такова напрежение присъдата е петнайсет години лишаване от свобода...)

Изключени бяха още Христо Смоленов и Соня Бакиш. За младия философ - иди-дойди: той беше главният организатор на събранието и съинициатор на комитета, но Соня бе дошла случайно и само бе дала съгласието си да бъде включена в ръководството! И защо точно към нейния партисен билет бяха посегнали, когато в управителния съвет имаше още двајсетина комунисти като нея? Ясно бе, че се нанасяше косвен удар срещу съпруга ѝ, Станко Тодоров, член на Политбюро; че кампанията по задушаването на общественото мнение преследваше и други, вътрешни цели, в голямото боричкане за власт.

Както и да е. Всичко свърши. Съдът, естествено, отказа да регистрира Комитета, без да има никакви законни основания за този отказ: така му бяха наредили от по-висшите инстанции. За известно време думата екология бе забранена. После изведнъж - другата крайност: бе прието решение във всяко селище да бъдат образувани местни комитети за екологична защита. Но само под ръководството на партийните и държавните органи самоинициатива да не се допуска... За да замаже позора и да хвърли прах в очите на световната общественост, стратегът от Правец реши да свика у нас международен Екофорум през октомври 1989. Поредният автогол!

Забраненият и полузадушен Обществен комитет за екологична защита на град Русе живна и се преобрази в движението

Е К О Г Л А С Н О С Т.

Но това е вече предмет на друга хроника.

